

Jessica Giles, Andrea Pin, Frank S. Ravitch (eds.), Law, Religion and Tradition, Law and Religion in Global Context, 1. Switzerland: Springer, September 2018, xvii+191 pages.

Religions want the future to reflect the past while the law, according to the picture painted above, aims to break away from it. (p.xi)

Το εν λόγω συλλογικό έργο εξετάζει το σύνδεσμο μεταξύ νόμου, θρησκείας και παράδοσης μέσα από τις δύο δικαιотаξίες που συνυπάρχουν εντός του σύγχρονου και πλουραλιστικού κοσμικού κράτους, της πολιτειακής και της θρησκευτικής. Η παράδοση ως κεντρικός πυρήνας της ως άνω διερεύνησης επηρεάζει με διαφορετικό τρόπο τα δύο αυτά διαφορετικά νομικά συστήματα, ενώ παράλληλα αποτελεί και σημείο συμφωνίας ή σύγκρουσης μεταξύ τους. Ήδη από την εισαγωγή τονίζεται η ένταση μεταξύ πολιτειακής νομοθεσίας και θρησκευτικού φαινομένου με τη συμβολή του παραδείγματος της διακριτότητάς τους κατά τα πρωτοχριστιανικά χρόνια. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι νόμος και θρησκεία συνδέονται με μια τουλάχιστον κοινή αξία, η οποία είναι η παράδοση.

Το έργο διαρθρώνεται σε οκτώ κεφάλαια, τα οποία χαρακτηρίζονται από αυτοτέλεια. Συγκεκριμένα, πραγματεύονται την αρχή του πλουραλισμού σε συνάρτηση με την εκκοσμίκευση στην ιταλική νομολογία, την περί βλασφημίας νομοθεσία στο Πακιστάν, την εκπλήρωση της ισότητας των δύο φύλων στην ισλαμική δημοκρατία του Ιράν, την αλληλεπίδραση μεταξύ θρησκευτικής παράδοσης και σεξουαλικής ελευθερίας, θέματα ιστορίας του δικαίου, την παράδοση μέσα από την ελευθερία της θρησκείας, τη σχέση θρησκείας και δικαίου στη σύγχρονη Ευρώπη, καθώς και την παράδοση ως εργαλείο οικοδόμησης της ειρήνης. Το περιεχόμενο των ως άνω κεφαλαίων συνιστά χρήσιμο εργαλείο για την περαιτέρω εξέταση της σχέσης θρησκείας και δικαίου στη σύγχρονη διεθνή έννομη τάξη, η οποία υφίσταται συνεχείς μεταβολές. Η σχέση αυτή απεκδύεται τον τεχνοκρατικό της χαρακτήρα και μελετάται σοβαρά πλέον υπό το πρίσμα της κοινωνικοπολιτικής της βάσης, όπως καθίσταται εμφανές από την εξέταση της νομολογίας που έχει επιλεγεί από τους συγγραφείς.

Επιπροσθέτως, το έργο θέτει ορισμένες αρχές πάνω στις οποίες μπορούν να οικοδομηθούν περαιτέρω ερευνητικά εγχειρήματα, που θα αποσαφηνίσουν τόσο την έννοια της παράδοσης και τη νομική της αξία στη σχέση μεταξύ θρησκείας και δικαίου όσο και την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με τα θρησκευόμενα. Στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, η διασύνδεση δικαίου και θρησκείας αναπτύσσεται υπό τις ιδιαιτερότητες του συστήματος επικρατούσας θρησκείας που επέλεξε το ελληνικό κράτος να κατοχυρώνει στα συνταγματικά του κείμενα έως σήμερα. Κρίνεται απαραίτητη, λοιπόν, όχι μόνο η μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη των αρχών που έχουν θεσπιστεί μέσα από τη νομολογία, αλλά και η κατανόηση της λειτουργίας των θρησκευμάτων στην Ελλάδα με σφαιρική γνώση της διεθνούς έννομης τάξης. Προσφάτως για παράδειγμα αποποινικοποιήθηκε η βλασφημία στην Ελλάδα, η οποία εντάσσεται στην προβληματική της ελευθερίας της έκφρασης και των ορίων της, όταν τίθεται ζήτημα θρησκευτικής ελευθερίας. Η προβληματική αυτή διαφέρει από τη μία πολιτειακή έννομη τάξη στην άλλη ανάλογα με την ιστορική διαμόρφωση των θρησκευμάτων εντός της. Το Πακιστάν υιοθετεί μια ιδιαίτερα σκληρή νομοθεσία περί βλασφημίας, όπως περιγράφεται και στο οικείο κεφάλαιο. Πιο αναλυτικά, η περί βλασφημίας ρύθμιση έχει πολιτικο-θρησκευτικό έρεισμα, καθώς θεσπίστηκε με το σκοπό της νομικής διάκρισης μεταξύ μουσουλμανικής μειονοτικής ομάδας από την υπόλοιπη μουσουλμανική κοινότητα, ενώ προβλέπονται ιδιαίτερα βαριές κυρώσεις. Χαρακτηριστικά το 2010 μέλος της χριστιανικής κοινότητας καταδικάστηκε σε θάνατο λόγω

προσβολής του Μωάμεθ. Υπήρξε αίτημα εκ μέρους μελών των λαϊκών κομμάτων για μεταρρύθμιση της νομοθεσίας, με την πρόταση που πραγματοποιήθηκε να περιλαμβάνει τροποποίηση της διαδικασίας ακρόασης του κατηγορουμένου, καθώς τα δικαστήρια δεν θεμελιώναν το σκεπτικό τους σε επαρκή αποδεικτικά μέσα για την καταδίκη λόγω βλασφημίας. Η πρόταση αυτή αποσύρθηκε το 2011 μετά από πίεση θρησκευτικών ομάδων¹. Το 2014 πάντως, εκδόθηκε ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τη νομοθεσία περί βλασφημίας του Πακιστάν². Στο άρθρο υπ' αριθμ. 4 του ψηφίσματος εκφράζεται η ανησυχία για την εφαρμογή των νόμων περί βλασφημίας και των καταχρήσεων που προσφέρονται μέσω αυτών, οι οποίες μπορούν να θίξουν άτομα ανεξαρτήτως πίστεως. Η ανησυχία αυτή εντείνεται από το γεγονός της δολοφονίας πολιτικών προσώπων που αντιτάχθηκαν σε αυτό το καθεστώς. Περαιτέρω, στο άρθρο υπ' αριθμ. 6 η κυβέρνηση του Πακιστάν κλήθηκε να επανεξετάσει την επίμαχη νομοθεσία, καθώς και τον τρόπο εφαρμογής που επιδέχεται, με προοπτική την κατάργησή της. Τέλος, στα άρθρα υπ' αριθμ. 8-10 η κυβέρνηση παροτρύνθηκε να προσπαθήσει περισσότερο για την επίτευξη διαθρησκευτικής κατανόησης και να καταπολεμήσει τη θρησκευτικής μισαλλοδοξία, τις πράξεις βίας και τον εκφοβισμό. Τέτοιου είδους πράξεις κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων καταδικάστηκαν, καθώς όλοι οι πολίτες του Πακιστάν ανεξαρτήτως θρησκευόμενου αξίζουν τον ίδιο σεβασμό και τη διαφύλαξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους.

Κατάληκτικά, το γεγονός ότι η θρησκεία είναι βασική συνιστώσα της δημόσιας σφαίρας ενός πολιτειακού οργανισμού γεννά την ανάγκη μιας πολυπρισματικής επισκόπησης του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας. Στο πλαίσιο αυτό, το συλλογικό έργο «Νόμος, Θρησκεία και Παράδοση» εισήγαγε επιτυχώς την έννοια της παράδοσης στην ως άνω προβληματική και έθεσε νέα ερωτήματα.

Ελένη Μ. Παλιούρα, Δικηγόρος, Υπ.ΔΝ Εκκλησιαστικού Δικαίου ΕΚΠΙΑ

---

¹ See Raza Rumi, “Unpacking the Blasphemy Laws of Pakistan”, *Asian Affairs*, XLIX /2018, p.319–339, p.336: “What is missing in Pakistan is not the technical solutions but the will of a state that remains beholden to a variant religious nationalism that makes Islam an easy instrument of political control and public mobilization”.

² Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2014 σχετικά με τους νόμους κατά της βλασφημίας στο Πακιστάν (2014/2969(RSP)), C 289/ 9.8.2016, σ.40-43.